

GRAO DE PARTICIPACIÓN DA MULLER OURENSÁ EN MOVEMENTOS ASOCIATIVOS, POLÍTICOS E REIVINDICATIVOS (1920-1936)

Rosa María Cid Galante

Profesora no I.E.S. Lama das Quendas (Chantada)

Resumen:

Toda vez que la educación de la mujer orensana se generalizaba cada vez más y estas comenzaban a acceder al mundo laboral de carácter profesional interesa saber si también participaron con mayor compromiso en las posturas feministas y reivindicativas que comenzaban a germinar en esta época. A este respecto, nos aproximaremos a aquellos movimientos en los que las mujeres orensanas participaron, posibles conflictos que protagonizaron, actividad reivindicativa y política que desarrollaron, etc.

Abstract:

As Orensan women's higher education is more and more generalized and as they integrate in the profesional workplace, it is of interest to know whether these women get involved and engage in feminist postures and claims. With this respect, we will look at movements in which they have participated, possible conflicts they have initiated, political activism they have developed, etc.

Toda vez que a educación da muller ourensá se xeneralizaba cada vez máis¹ e estas comezaban a acceder ao mundo laboral de carácter profesional interesa saber se tamén se mergullaron con maior compromiso nas posturas feministas e reivindicativas que agromaban nesta época. A este respecto, achegarémonos a aqueles movementos nos que as mulleres ourensás participaron, posibles conflitos que protagonizaron, actividade reivindicativa e política que desenvolveron, etc². Por suposto que a educación nestes anos estaba excesivamente «controlada» no senso de inculcar uns valores moi tradicionais, pero non pode negarse que foi un instrumento que coaduvou á autoestima e maior confianza da muller facéndoa máis reflexiva, crítica e comprometida, unhas novas cualidades e responsabilidades que comezaban a espertar o interese da prensa ourensá do momento:

«Estas calidades que forman el carácter neto de la mujer de antaño: fragilidad, indecisión y timidez, se trocaron por otras que constituyen el de la mujer moderna: fuerza, voluntad y serenidad. Por eso las vemos con una confianza en sí mismas muy grande, van elevándose triunfadoras y dominantes a la altura del hombre, creándose, por lo tanto, cierta libertad y posición que las hace independientes...»³

Nin que dicir ten que o devandito artigo exprésase en termos dunha educación liberadora ou resarcidora da situación de inferioridade que vivía a muller, unha idea tamén manifestada pola escritora e articulista ourensá Corona González⁴ quen editou numerosos artigos en *A Nosa Terra* dos que destacaríamos aquel no que se acusaba aos pais de negarlle unha formación ás súas fillas o que as obrigaba a casar para ser mantidas e depender toda a súa vida:

«As mulleres precisan da educación e da instrucción mais que os homes. Educar unha muller é educar a Sociedade. Educar un home é educar nada máis que un home! (...) Os pais que tein fillos e fillas só se ocupan da instrucción dos fillos, algunhas veces facendo grandes sacrificios, incluso empeñándose para conquistar dar carreira algún...A muller precisa saber gañar a vida sin non for mais (sic), polo menos tanto como o home. A muller pra abrirse camiño na vida pasa moitos mais apuros e desgostos –sen contar os traballos- que o home. É necesario ensinarlle a traballar, para ser independente, e facerlle comprender que non é necesrio o casamento nen ser monxa, pra ser feliz n'este mundo. Só pode adquerir a súa independencia por medio do traballo, e o día que as nosas mulleres podan gañar a

¹ A educación da muller sempre estivo relegada a cubrir uns obxectivos precisos ligados ao que ía ser a súa vida doméstica e familiar. Non obstante, os avances experimentados durante o primeiro terzo de século no tocante á educación da muller foron máis que evidentes, tanto que houbo unha redución considerable do analfabetismo feminino e procédese á incorporación das primeiras mulleres aos estudos secundarios e universitarios. As ourensás tamén participarán deste fenómeno como tiver ocasión de comprobar para elaborar a miña tese de doutoramento sobre a Muller e educación en Ourense.

² Non se aludirá neste artigo ás Asociacións de carácter relixioso e de beneficencia nas que si tiña presenza notoria a muller ourensá. Vid: CID GALANTE, Rosa María, «A realidade social e vivencial da muller Ourense (1900-1930)», *Minius*, nº IX, 2001, pp. 97-114.

³ LUCINI, Pedro, «Las mujeres del siglo XX», *La Región*, 30-6-1928, p.1

⁴ A escritora Corona González naceu en A Rúa pero viviu en París, Londres, Brasil, Arxentina... sempre acompañando ao seu home que era conselleiro delegado do Banco Español de Río. Nos países estranxeiros tivo ocasión de coñecer a emigración galega e este sería un tema recorrente nos seus artigos. Colaboraba de forma asidua co semanario *A Nosa Terra*. Os seus escritos tiñan un carácter reivindicativo en defensa da lingua, da muller e da súa cultura e educación e un dos máis interesantes é o titulado «Para os pais que tein fillas» publicado en *A Nosa Terra*. Sobre a traxectoria periódica Corona González, vid: MARCO, Aurora, *As precursoras*, A Coruña, A Voz de Galicia, 1993, pp. 185-188; RIOS BERGANTINHOS, Noa, *A mulher no nacionalismo galego (1900-1936)*. *Ideología e realidade*, Santiago, Laiovento, 2001, pp. 136-139.

vida independentemente, sin precisar de ninguén, terán independencia de carauter, e poderán casarse, ou non, sin ter medo a quedar solteiras, pois non precisan de un que as manteña...

É preciso ós homes comprender e ver o necesario que é a educación e instrucción na muller, por iso quen teña súas fillas pense un pouco o que vae ser d'elas o día que pechen os ollos, si non ven o americano rico que salve a situación antes...⁵

Na mesma liña sitúase un asíduo articulista do xornal *La Región*, Salvador Padilla. Entre os artigos sailentamos o titulado «La mujer debe estudiar» publicado o 13 de xuño de 1930 onde se aludía ao monopolio exercido polos homes sobre os medios de vida e os estudos pechando todas as portas da posibilidade de que a muller viva independentemente e reitera na responsabilidade dos pais para proporcionarlle ás fillas unha educación: «es preciso, pues, que los padres nos preocupemos del porvenir intelectual de nuestras hijas»⁶.

Cando a muller accedeu á universidade⁷, abríronselle novas perspectivas no terreo laboral e no terreo da súa mentalidade –xa de por si rupturista por encamiñarse a un mundo pensado para os homes- adquirindo unha maior concienciación para reivindicar posturas e servir de canais de transmisión das novas ideas. E en efecto, Blanca Calvo⁸, mestra ourensá e escritora en diversos xornais galegos como *El Heraldo*, *El Compostelano*, *La Región* e algúns en *A Nosa Terra*, tamén avogaba pola culturización da muller e a apertura dos estudos superiores como fórmula de abrírlle novos horizontes á muller. Transcribimos a continuación o gran artigo publicado en *La Región* en 1918 baixo o título «La necesidad de la cultura en la mujer y medios de propagarla»:

La importancia de la misión de la mujer, ha sido unánimamente reconocida por todas la sociedades y por todos los pueblos, aún los menos civilizados.

La mujer ejerce su influencia en el hogar doméstico, que es la mejor escuela para la formación del carácter, y todos sabemos, que es antes por el carácter que por la inteligencia, por lo que son grandes o pequeñas las naciones. En la infancia, el hombre es materia moldeable, y la madre el artífice que le dá forma, y de que este artífice sea más o menos habil, dependen la mayoría de las veces, los resultados de la obra educativa. ¡Cuántos niños vemos malograrse física y moralmente por incapacidad de las personas que han guiado sus primeros pasos en el intrincado camino de la vida!

La mortalidad infantil está en armonía con la cultura de la mujer hasta el punto, que donde esta aumenta, aquella disminuye en España, desgraciadamente, está en ese terreno a una altura lamentable, pues es, despues de Turquía, la nación que ofrece la cifra más aterradora de niños muertos por la ignorancia de las personas que los rodean, especialmente la madre...

Con razón podemos decir, parrodiando el Gran Capital y gran estadista del siglo XIX que madre, es también lo que hace falta en España...

Pero a la mujer no podemos sólo mirarla bajo el título de madre, es también hija, esposa, y es, sobre todo, jujer y en cualquiera de estas acepciones merece el cultivo de todas sus facultades, que la coloquen en la categoría a que Dios la hizo merecedora al darle una conciencia racional y una inteligencia, que en nada desmerece a la del hombre.

⁵ GONZÁLEZ, Corona, «Para os pais que teñen fillas» *A Nosa Terra*, , 1-4-1927, p. 9.

⁶ PADILLA, Salvador, «La mujer debe estudiar», *La Región*, 13-6-1930, p. 1.

⁷ A este respecto debemos remitirnos aos artigos publicados nos anteriores números da revista *Minius* sobre a incorporación da muller ourensá á Universidade. Vid: CID GALANTE, Rosa María, «As primeiras ourensás ante o reto da educación universitaria (1900-1930) (I)», *Minius*, nº XI, 2003, pp. 139-156; «As primeiras ourensás ante o reto da educación universitaria (1900-1940) (II)», *Minius*, nº XII, 2004, pp. 73-102.

⁸ Sobre a traxectoria de Blanca Calvo vid: MARCO, Aurora, *As precursoras...Op.cit.*,(not.4), pp. 177-179

Como afortunadamente, hoy están todos de acuerdo sobre este asunto, no es necesario insistir en él. Pero siendo indispensable educar debidamente a la mujer es preciso proporcionarle medios. Pues bien, esto es lo que ha sucedido con la mujer. Nada se le ha pedido, para nada se le ha exigido capacidad y hasta el único medio de cultura puesto a su alcance, las Normales, estaban tan faltas de medios, que eran lugares más propios para rechazar que para atraer a los amantes de la ciencia.

La buena voluntad de algunos, deseosos del bien patrio, ha entreabierto a la mujer las puertas de la Escuela Superior, y digo entreabierto, porque en lugar de dejar franca la entrada, como se hace con todos los demás centros docentes, se limita el número de plazas, y se somete a la aspirante a ingresar en ella a un examen riguroso que es como si al que quisiera seguir la carrera de abogado se le exigiera para entrar en la Universidad el conocimiento de todas las leyes...

Y sin embargo, la hemos visto lanzarse en tropel a esa pequeña brecha, lo que demuestra de una manera clara que si estaba satisfecha del exclusivismo que con ella se empleaba, ni carecía de deseos de verse redimida del estigma de la ignorancia con que hasta ahora se la señalaba.

Es, por lo tanto, de absoluta necesidad abrir a la mujer nuevos horizontes que le sirvan como estímulo de la educación primero y como medio de vida después. A la mujer no se la ha excluido de ninguna de las cargas que pesa sobre todo ciudadano, ni se la ha considerado inferior para el castigo en el Código Penal, es pues justo que tampoco se vea rechazada de los cargos retribuidos del Estado, y téngase presente, que cada puesto que a ella se le otorgue, será una persona a la que se proporcione un medio de vida, y muchas las que por alcanzarlo cultiven su inteligencia. Además, como ejemplo, es contagioso y la influencia del medio tan grande podría ser esta una forma de regeneración social, pues el vicio es hijo predilecto de la ignorancia y elevar el nivel del pueblo física, moral e intelectualmente es el fin que todos los buenos patriotas debemos perseguir»⁹

Obviamente, o movemento feminista que vai xurdir na segunda metade do século XIX, ía ver á educación como factor decisivo para o recoñecemento da igualdade de xéneros, do mesmo xeito que resaltaba que as pautas educativas e os mecanismos diversos deste podían ter un papel de reforzo na diferenciación entre sexos tal como xa plasmara John Stuart Mill en 1869¹⁰. E nesa liña encádranse os artigos reseñados anteriormente.

En España os postulados sobre o feminismo enfocáronse dende diversas ópticas: o católico que o que pretendía era manter o orden social establecido dende tempos pretéritos porque era o que mellor se encadraba dentro dos seus postulados; o filantrópico e paternalista que procedía daqueles grupos sociais máis acomodados cunha intención de limar asperezas á cuestión da explotación feminina; e o socialista ligado á estrutura socioeconómica do momento. Reivindicacións sucesivas traduciranse por medio de asociacións, organismos diversos e sindicatos. En España, o feito de que as mulleres se organicen colectivamente para esixir os seus dereitos políticos é un fenómeno tardío en relación ao resto dos países europeos por razóns económicas (a tardía industrialización) e ideolóxicas (o deficiente desenrolo do sistema liberal). Os primeiros balbucidos de sindicación feminina apareceron no último cuarto de século do XIX, pero non será até 1920 cando se poida falar de sindicación feminina. O proceso reivindicativo cobra especial

⁹CALVO, Blanca, «Necesidad de la cultura en la mujer y medios de propagarla», *La Región*, 22-2-1918, p. 1.

¹⁰ NUÑO GÓMEZ, Laura, *Mujeres: de lo privado a lo público*, Tecnos, Madrid, 1999, p. 34.

importancia a partir dos anos vinte sobre todo no sector industrial, seguido do grupo de comerciantes e servizo doméstico, sendo as agricultoras as que menos participan nas manifestacións¹¹. A educación da muller non podía quedarse na mera forma, de tal xeito que será un instrumento para unha concienciación maior facendo brotar unha muller máis comprometida e reivindicativa. Pioneiras nestas lindes serán as mestras por verse nunha situación discriminatoria con respecto ao home¹². Esta conciencia de grupo foi xa recollida pola Condesa de San Luís quen nunha conferencia sobre a *Educación feminista* pronunciada en 1922 en Madrid di, entre outras cousas:

«...vemos ahora centenares-que mañana serán millares-de muchachas estudiantes, yendo resueltamente-como hicieron sus compañeras de otros países-a la conquista de cátedras universitarias; y estas muchachas, cuyo ideal no es solamente la emancipación, sino también la instrucción y la cultura, serán, en un mañana cercano los mejores paladines de un feminismo bien entendido»¹³

A Condesa de San Luís¹⁴ defendía que a muller debía bastarse por si mesma, é dicir, emancipada e o home tiña que acatar esta situación. Para a esta pensadora existía unha correlación entre analfabetismo e feminismo indicando que os países máis analfabetos eran os máis antifeministas.

No Congreso Feminista de Xenebra, celebrado en 1920, acordouse, entre outros, puntos importantes, a concesión do dereito ao voto á muller, o goce dos mesmos dereitos que o home incluso dentro do matrimonio, o acceso á educación xeral, técnica e profesional en iguais condicións do home para desempeñar oficios e empregos civís, administrativos e xudiciais. En definitiva incidíuse no trato igualitario entre ambos os dous sexos¹⁵.

Pero ¿como se viven estas reivindicacións na provincia ourensá? ¿respírase o mesmo ambiente e latexan nas mulleres os mesmos intereses? ¿podería pensarse que son estas novas ideas na defensa da igualdade de oportunidades que o home as que

¹¹ Vid: CAPEL MARTÍNEZ, Rosa María, «Mujer y trabajo en la España de Alfonso XIII», en AA.VV., *Mujer y sociedad en España (1700-1975)*, Ministerio de Cultura, estudios de la Mujer, 1986, pp. 231-232; *El trabajo y la educación de la mujer en España (1900-1930)*, Madrid, Ministerio de Cultura, Instituto de la Mujer, 1986, pp. 218 e ss; DOMÍNGUEZ JUAN, María Milagros, *Representación de la mujer en las revistas femeninas*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid, Facultad de ciencias políticas y Sociología, Departamento de Teoría Sociología, 1988, p. 70, pero no capítulo 3 fai unha análise da evolución do movemento feminista dende a súa orixe no século XVIII ate o XX e os diferentes tipos de feminismo según as diferentes perspectivas que del se foron forzando; ALTED VIGIL, Alicia, «La mujer en las coordenadas educativas del régimen Franquista», *Actas IV jornadas de investigación interdisciplinaria: Ordenamiento jurídico y realidad social de las mujeres*, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, 1989, p. 425-437; RAMOS, María Dolores, «La mujer, sujeto creador y objeto de creación en el discurso literario. Una perspectiva histórica. 1880-1918», *Actas de las VII Jornadas de Investigación interdisciplinaria: Mujer y hombres en la formación del pensamiento occidental*, Volume II, Madrid, Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, 1989, p. 234.; «Historia social: un espacio de encuentro entre género y clase», *Ayer*, nº 17, 1995, p. 87-102; RODRÍGUEZ DE LECEA, Teresa, «Mujer y pensamiento religioso en el franquismo», *Ayer*, nº 17, 1995, p. CUESTA BUSTILLO, J., (dir) *Historia de las mujeres en España. Siglo XX*, Madrid, Instituto de la Mujer, 2003, pp. 304-309.

¹² BALLARÍN, Pilar, «Maestras, innovación y cambios», *Arenal. El magisterio de las mujeres. Revista de Historia de mujeres*, Vol.6, nº 1 enero-junio 1999, pp. 105,107,109.

¹³ CONDESA DE SAN LUÍS, *Educación Feminista*, Publicaciones de la Real Academia de Jurisprudencia y legislación, Ediciones Reus, Madrid, 1922, p. 13-14.

¹⁴ Outras disertacións sobre o feminismo foron as pronunciadas por María Valero de Mazas polos anos vinte, destacamos a titulada «Charla sobre el encauzamiento del Feminismo español» pronunciada no Ateneo de Madrid o 12 de Maio de 1919 e «Charla Jurídico-social (Por las mujeres para los hombres)» celebrada no Ateneo de Madrid o 2 de Marzo de 1920. Vid: VALERO DE MAZAS, María, *Pequeñas y serias cuestiones sociales*, Granada, Editorial Urania, 1927.

¹⁵ «Congreso Feminista de Ginebra», *La Región*, 5-8-1920, p. 1.

animan ás ourensás a realizar uns estudos superiores?. A prensa confírese como un medio de confrontación entre os diversos postulados sobre o feminismo uns na súa defensa e outros na máis férrea oposición como, por exemplo, o que se publicou no periódico *La Zarpa*, que puña de relevo os postulados da Igrexa en col do papel de submisión que debía asumir a muller unha mensaxe que de seguro tería unha gran incidencia na sociedade ourensá polo influxo que exercía dita Institución na provincia:

« La filosofía socialista típica quiere constreñir a todas por igual, sin tener para nada en cuenta el sexo; y en igual error cae el feminismo moderno que exige a cada mujer total independencia económica, al paso que niega al hombre la calidad de cabeza de familia...Ambos sistemas repugnan al catolicismo...»¹⁶.

Apareceron excepcionalmente dentro da Igrexa algunhas opinións defendendo a igualdade entre homes e mulleres como as manifestadas polo Bispo de Ourense, Don Florencio, quen indicaba que nos evanxeos xa se defendía a igualdade por dereito propio recibido de Cristo:

«Se habla hoy mucho de hacerla igual al hombre en cargos, en derechos y funciones civiles, ello significa que si «hacerla» quieren es porque «igual no la encuentran. Cuestión absurda a la luz de los principios evangélicos que informan la acción católica en que siempre la mujer por derecho propio recibido de Cristo y no de los hombres, con gracias singularísimas y realces de gloria que sobre los mismos ángeles la levantan, intervino; cuestión vana y pueril si todos los hombres, por muy sabios legisladores que se consideren, sintieran y discurrieran en cristiano»¹⁷.

Sumándose á cruzada da Igrexa en contra do feminismo outros articulistas de forma individual tamén o deploraban indicando que ía acabar, polo erróneo das novas orientacións, coa muller de principios:

«...No es esta la verdadera emancipación de la mujer...antes bien es la corrupción del carácter propio de la mujer y de su dignidad de madres, es el trastorno de toda la sociedad familiar...»¹⁸;

«Si lógico, natural y humano es que la mujer aspire a ser la verdadera compañera del hombre, la que con él comparta deberes y derechos, que hasta ahora sólo acaparaba; y sea su auxliar en todo aquello que no implique menoscabo del sexo; nada más irracional, denigrante y antipático, que trate de inmiscuirse en cosas que no la incumben, y pretenda suprimir la barrera que la naturaleza colocó entre uno y otra. La mujer, mujer en el amplio sentido de la palabra, es una cosas; la mujer marimacho es otra; y así como el hecho de poder dar rienda suelta a su inteligencia y facultades (tan refrenados hasta ahora) indican un gran adelanto de ideas y es el reflejo de una progresiva civilización, la exageración de sus cualidades, y el convertirse en imitación del hombre en todo, hasta en sus vicios, es humillante para ella y depresivo para la sociedad. Hay quienes entienden por feminismo la abolición absoluta de los atributos y cualidades propios de la mujer, para igualarse al hombre, no sólo en sus derechos, sino tambien en sus aficiones, actitudes, gustos, etc...»¹⁹

Outra óptica menos combativa era a expresada por artigos diversos que matizaban que podía defenderse o feminismo sempre e cando reivindicara as facetas encomiables da muller:

¹⁶ SOTO Y PEÑA, «La mujer obrera», *La Zarpa*, 13-11-1930, p.1.

¹⁷ FLORENCIO, Bispo de Ourense, «Carta Pastoral. Juventud femenina, *La Región*, 25-3-1930, p. 1.

¹⁸ ECHÁVARRI, María, «La personalidad de la mujer», *La Región*, 24-2-1933, p. 1.

¹⁹ ADRIANA, «El dique del feminismo», *La Región*, 3-9-1927, p. 1.

«La mujer gallega cuando su marido parte y la deja en medio de la soledad y en la esfumada lejanía, sobre ella pesan los deberes de ciudadanías que antes exigían al marido, más ella no tiene un código de leyes que le dé los derechos que exornan y defiendan a aquel. A ella que por ser débil precisa más del amparo invulnerable, se la deja en la bella Suevia abandonada al hielo de la envidia, al fuego de pasión desordenada, al vendaval huracanado de todas las calamidades y miserias humanas. No queremos a nuestras mujeres como a las sufragistas inglesas con la bomba y petardo en mano; pero si la ansiamos libre y con sus derechos ya que se la graba con todos los deberes...»²⁰

«Ahora bien, si el feminismo no pretende arrancar a la mujer de su vocación natural; si lo que quiere y pide es una mayor protección para ella, a fin de que su misión aparezca en toda su grandeza, y no como una servidumbre fatal, garantizando a las mujeres derechos para facilitarla el cumplimiento de sus deberes, en ese caso el feminismo representará un anhelo de progreso social...»²¹

«Pero el feminismo no surgirá, no recogerá sus frutos si no es encauzado por derroteros racionales, más prácticos, más contundentes... Mujer, esposa y madre son las tres concepciones. Es el punto de partida del feminismo»²²

Pero poucos eran os artigos que defendían o feminismo máis íntegro pero cando o facían argüían que era necesario conceder os dereitos civís ás mulleres para que a sociedade progresara e avanzara, é máis, este era necesario nunha sociedade que se desenvolvía²³.

En definitiva, a conciencia feminista sería apoiada dende diferentes fronteas ideolóxicas pero en Ourense, a falta dun movemento feminista como tal debido a que os intereses das clases sociais da época non canalizaban as súas miras cara a emancipación da muller, habería, máis ben, iniciativas individuais. Situación análoga vivíase no resto de Galicia onde as manifestacións en col das razóns do feminismo proviñan de posturas particulares como a do avogado Portal Fradejas quen reivindicaba o dereito das mulleres a ser consideradas cidadás, tamén Sofía Casanova de Culleredo colaboradora asidua do periódico ABC polos anos vinte e considerada unha escritora feminista, Delfina Mediero Miguélez, que dende postulados católicos defendía os dereitos e deberes civís e políticos da muller, etc.²⁴

Agrupamento das mulleres ourensás:

En Ourense pouco podemos dicir no que atinxe ás mulleres sindicadas ou organizadas. Jesus de Juana fai un estudo sobre o movemento social católico en Ourense e indica que hai que consideralo serodio e promovido pola xerarquía diocesana a raíz da folga xeral acontecida no 1900 organizada polo Centro de Sociedades Obreiras. A finalidade propia deste novo Movemento social católico era a de aproximar ás clases acomodadas facéndolles ver que podía reportarlle vantaxes. Posteriormente un paso dado por este Círculo foi a de incorporar aos Gremios para reorganizar as relacións internas. Por conseguinte hai que dicir que as organizacións sindicais en Ourense nacerían baixo o

²⁰ YEBRA RODRÍGUEZ, Germán, «La emigración y el feminismo», *La Región*, 6-1-1918, p. 1.

²¹ GUERRA, A., «La acción feminista», *La Zarpa*, 26-12-1923, p. 1.

²² «Lo que debe ser el feminismo», *La Zarpa*, 6-6-1926, p. 1.

²³ QUADRAS BORDES, «Justicia para todos», *La Región*, 28-3-1924, p. 1.

²⁴ Vid: RODRÍGUEZ GALDO, Mª Xosé (coord.), *Textos para a Historia das mulleres en Galicia*, Santiago, Consello da Cultura Galega, 1999, pp. 541-548.

manto da Igrexa para dende el atraer aos patróns e poñer freo á expansión da Sociedade de Obreiros de Ourense que estaban levando a cabo numerosas folgas e incorporando un gran número de obreiros de diferentes sectores laborais. Non se constata ningunha asociación propiamente obreira por parte das mulleres, parece ser que algunha participou nalgún acto celebrado como, por exemplo, no mitin da fundación da «Sociedade de Obreiros de Ourense» onde había 400 mulleres de entre 3000 asistentes²⁵. Si cabe destacar a creación en 1907 do Gremio de Sirvientas y Costureras que funcionarían en defensa do seu sector pero non se lle recoñecen feitos concretos de reivindicacións. Mergullados xa na etapa republicana habería que destacar ao Comité Provincial Femenino quen en plena época da República dicían: «*Orensanas: a la Cruzada Santa de la Reconquista espiritual y material de España. Por la religión, por la justicia, por la libertad, por Galicia, por la patria*», en defensa dos valores tradicionais e en contra dos postulados republicanos²⁶.

Conflictos protagonizados polas mulleres ourensás:

En Ourense non se levou a cabo unha organización de mulleres que reivindicaran para si os dereitos negados, en efecto, non parecía existir entón un sentimento de grupo e as poucas iniciativas que houbo foron de índole puntual e esporádico. Neste senso teríamos que falar de determinados conflitos que aconteceron na provincia ourensá nos que se viron inmersos certos sectores laborais desempeñados por mulleres e que non deixan de ser un pretexto para que se aglutinaran. Tal foi o caso do conflito protagonizado polas leiteiras contra o Concello e tamén das amas de cría contra a Deputación. No caso das leiteiras o incidente máis salientable aconteceu no mes de novembro de 1918 cando estas expendedoras de leite non concorreran ao mercado en sinal del protesta contra as medidas acordadas polo Concello así que non había suficiente leite para abastecer ás numerosas persoas que, durante a crise da gripe, estaban sometidas a un réxime lácteo. A situación creada provocou algún altercado, pois segundo a prensa local:

«Las pocas lecheras que ayer vinieron fueron hostilizadas y coaccionadas por las que no querían entrar en el pueblo, y alguna llegó a ser agredida»²⁷.

O malestar veu motivado porque a Corporación Municipal instaurara a regulamentación do servizo de inspeccións de leite constituíndo unha Sección especial no Laboratorio Municipal de Hixiene. Neste departamento as Leiteiras debían inscribirse nun libro de rexistro onde figurara o número de orde do expendedor, o nome e apelidos, o lugar de residencia e unha nota dos días en que eran recoñecidas as mostras de leite. A máis disto tiñan a obriga de presentar no laboratorio todos os utensilios que utilizaban para o reparto para proceder a marcalos cunha medalla onde figurara o número de orde correspondente ao expendedor. Estas medidas contribuían a garantir a confianza no leite que se distribuía, de tal forma que se algunha vez se recollía o leite en malas condicións

²⁵Vid: JUANA, Jesus de, «Orígenes do sindicalismo católico en Ourense: fundación e organización do 'Círculo Católico de obreiros'», *IIIª Xornadas de Historia de Galicia: Sociedade e Movemento Obreiro en Galicia*, Ourense, Deputación Provincial de Ourense, 1986, pp 257-320; RODRÍGUEZ TEIJEIRO, Domingo, «O Ourense contemporáneo», *Historia de Ourense*, A Coruña, Vía láctea Editorial, 1996, p. 313-318.

²⁶ «Un manifiesto de Comité Femenino», *La Región*, 9-1-1932, p. 1.

²⁷ «El conflicto de las lecheras», *La Región*, 26-11-1918, p. 1

quedaba figurado no control chegando a multarse á expendedora no caso de que volviera reincidir. O Axuntamento dispuxo ademais o pago dunha peseta pola marca da vasilla e isto foi o detonante da protesta das leiteiras ourensás en 1918 que pensaban que tiñan que aboar o pago cada mes e non era así. Unha comisión deste grupo de mulleres acudiu á Alcaldía porque non estaban dispostas a someterse ás esixencias á que as obrigaba o Concello e aconsellóuselles que parlamentaran coa autoridade municipal para que expuxeran as súas razóns. Aclarado e encarreirado o problema, de novo as leiteiras acudiron masivamente ao mercado inscribíndose algunhas no rexistro do Laboratorio entregando as vasillas para que foran marcadas, así que as leiteiras estaban dispostas a seguir as normas aínda que circulaban infundios de que a este colectivo se lle facía pagar uns tributos²⁸.

Pero outro problema co mesmo sector xurdiu anos máis tarde, no 1922, cando, de novo, dende o Concello indicóuselles que rebaxaran o prezo do leite a 30 céntimos. Esta suxerencia creou certas tensións e as leiteiras dicían que estarían dispostas a vendelo a dito prezo sempre e cando tamén se reduciran os prezos doutros artigos de primeira necesidade (aceite, pan, carne, bacallao e artigos de vestir). Véxase como era recollida esta información pola prensa local, neste caso, *La Zarpa* que fidel á súa liña máis reivindicativa toma partido en favor das leiteiras:

«Los guardias municipais y los de seguridad, cumpliendo ordenes del Alcalde, trataban de obligar ayer a las lecheras a vender la leche a 30 céntimos, llegando a cometer con ellas algunos atropellos.

Está visto que este Alcalde, cuando se dispone a hacer algo, es indefectiblemente una barrabasada. Para meterse con infelices mujeres y echárselas de autoridad no tiene empacho alguno

Esas pobres campesianas están dispuestas a rebajar el precio de la leche, en caso de que a los comerciantes se les exija la rebaja de otros artículos de primera necesidad como el aceite, el pan, la carne, el bacalao y artículos de vestir. Y tienen razón que les sobra²⁹.

As amas de cría tamén protagonizaron algún que outro percance coa Deputación en relación aos atrasos dende facía sete meses da paga. Por iso non dubidaron en acudir á redacción do periódico *La Zarpa* para manifestar o seu descontento e poñer en evidencia un problema que lles prexudicaba pois algunhas tiñan poucos recursos para manterse³⁰.

Pero ditos casos non deixaban de ser meras cuestións puntuais que non indicaban un proceso de loita pola situación da muller

Mulleres ourensás no activismo político:

Aínda que a provincia ourensá durante estes anos se caracterizara por un ambiente social tranquilo isto non impediría que determinadas mulleres, case con carácter particular, se mobilizaran para reivindicar cuestións que estaban sendo latentes anque será sobre todo a partir de 1930 cando se fagan notar.

²⁸ «El conflicto de las lecheras», *La Región*, 26 e 29-11-1918, p.1.

²⁹ «Atropellos a las lecheras», *La Zarpa*, 2-11-1922, p.1

³⁰ «La Diputación y el pago a las nodrizas», *La Zarpa*, 30-9-1921, p.1.

Por estas datas o Partido Galeguista, de tendencia nacionalista e cuns postulados renovadores e defensores da idiosincrasia galega, iría forxando o seu espazo no ambiente galego. Nas súas bases fóronse integrando interesantes mulleres galegas entre as que se incluírían algunhas ourensás, concretamente no abril de 1932 afiliáranse ao partido sete mulleres e posteriormente en Maside o farían tres mulleres máis, aínda que queda por saber cal era o papel que cumprían dentro da organización e as características da súa militancia³¹

Nos anos trinta haberá mulleres ourensás como Xosefina Bustamante de O. Pedrayo, Emillia Blanco de Monjardín, Milagros Rodríguez de Cuevillas, Celia Bouzas de Peña, Xoana Somoza de G. Salgado, Isabel Algarra de Ramón, María del Socorro R. De Guede, María do Carmo Fernández de Risco, Mercedes Docampo, Felisa María Morais, María Teresa Cortón, Carmela Salgado, Catalina López Cid, Mercedes López Cid, Manuela Ventura, Rosa Docampo, Carmen G. Rodríguez, Pura González, Mariña Peña, Esther Peña, Maruxa G. Quiroga, Victoria González Quiroga e Maruxa G. Gándara³² que constituirían a O *Grupo Feminino de Ourense* dentro do Partido Galeguista actuando Celia Bouza e Mercedes Docampo como presidenta e secretaria respectivamente, que si quixeron reivindicar posturas políticas e se implicaron no proceso de concienciación doutras mulleres. Todas elas asinaron un manifesto expondo as súas razóns acerca da misión da muller galega, aínda que as súas interpelacións sobre o papel que esta debería xogar ante o devir da terra eran moi interesantes, a óptica era aínda moi tradicional pois concedíanlle á muller o deber de ser depositaria e gardiana da tradición (similar ao punto de vista defendido pola igrexa), así mesmo daban relevancia ao papel da muller como educadora dos seus fillos e como auxiliadora dos seus homes. Este manifesto tivo transcendencia e eco en Galicia pois foi publicado tanto no periódico independente de Lalín, *Razón*, como en *A Nosa Terra*. Para o periódico *Razón* a calidade do texto merecíalle o seguinte exordio:

Se oxe (sic) se levantara Napoleón, xa non podería decir como n'aquel tempo, que as mulleres solo sirven para remandalo-s calcetis; as mulleres d'oxe tanto figuran no foro, como nas letras, como nas crenzas, como nas artes; a muller d'oxe en día, tan pronto atende os traballos d'o fogar como se pon o fronte d'un exército en defensa d'a Terra que a veu nacer; a muller d'oxe en día danos os homes un exemplo moi grande que non debemos votar no olvido.

Vede, senón, ese manifesto que un grupo de distinguidas mulleres ourensás, vos pon diante chamándovos a total-as mulleres a unión. Fixádevos ven e cavilade un pouco, xa veredes como, acabando por convencervos d'a realidade, acabaredes por acudir o chamamento d'esas compañeiras vosas que merecen o respecto, a admiración i-o recoñecemento de tod-os vos galegos»³³

O manifesto publicado íntegro nos dous xornais dicía textualmente o seguinte:

Niste momento en que Galicia háchase (sic) máis necesitada que nunca de agarimo e de todos os esforzos dos seus fillos, pra defensa dos seus dereitos descoñecidos e feridos de toda sorte, coidamos que é cando a muller galega, chamada

³¹ RIOS BERGANTINHOS, Noa, *A mulher no nacionalismo galego ...Op.cit.*, (not. 4), pp. 54-55

³² Anque non se pode asegurar, destas mulleres hai tres que probablemente fixeran os estudos no Instituto Otero Pedrayo referímonos a María Teresa Cortón, Carmela Salgado e Ester Pena.

³³ «As mulleres galegas», *Razón*, Periódico independente, Lalín, nº 2, 3-Agosto-1933 en RODRÍGUEZ GALDO, Mª Xosé (coord.), *Textos para a Historia das mulleres en Galicia...Op.cit.* (not. 24), pp. 575-576.

á vida púbrica (sic) por imperativos dos tempos que corre, e por a natureza ha ser no lugar a conservadora das tradicións dos nosos maiores e a educadora dos galegos de manan, debe coller decididamente o posto que lle corresponde. Enrolándonos baixo da bandeira de Galicia, pra defendermos o que nos e mais achegado e mais querido imos aportar a nosa vontade o noso entusiasmo á terra dos que queren erguer a Patria galega á cultura e dinidade de que é meritória...Coma mulleres e como galegas, a nosa misión ten que ser de paz e de afirmanza. En ben da nosa Terra, chamamos á concordia e á unión a tódolos fillos de Galicia, pra unha obra de construción e de vida, non pra unha laboura negativa e destructora.

Chamamos ao voso corazón de fillas e de nais; pola lembranza dos antergos e polo porvir dos nosos fillos; pol-o noso fogar, pol-a nosa tradición, pol-a nosa cultura, pol-a nosa fala...³⁴

O seu activismo mantívose no decorrer dos anos e os pasos no compromiso político eran cada vez máis avanzados invitando á participación das mulleres na organización nacionalista como o publicado en *A Nosa Terra*:

«Ás nosas irmáns galegas dirixímoslle un saúdo e ao mesmo tempo as animamos e rogamos que lean con amor ista carta e pensen un pouco nos seus párrafos.

Sabemos que son moitas as donas galegas que teñen falado da nosa decisión ao organizarse en Ourense un Grupo Femenino Galeguista e algunhas teñen loubado a nosa boa idea. ¿Por qué non vos xuntades, como nos o temos feito, se levades dentro ise acneio que sentimos as donas galegas de poder vivir n-unha (sic) Terra ceibe, que hoxe está enlizada pol-a ambición de xentes que non sinten coma nós, nin falan como nós, nin n-ela disfroutan como nós, porque a descoñocen e nos caloñan e persiguen sen nos escoitare? ¿Cecais teñen medo de que as convezamos? Pode ser. Certamente, son un impedimento pr'as nosas arelas que son ben fidalgas e desinteresadas.

Por iso, ousamos dar iste paso coa seguranza de que non vos demoraredes en seguire o noso exemplo, formando un Grupo Femenino, e, podendo, con meirande número de afiliadas eiqú. Somos arredor de medio coento na cidade e sabemos que se están organizando outros Grupos nos pobos da comarca.

¡Adiante, mulleres patriotas da nosa Terra. Todo por Galicia, sen importarvos que comentarán os vosos aitos e que poidan censurarvos. Como se trata de traballar pol-a nosa Patria, podedes levar a fronte ergueita e por elo sentiredevos orgullosos ao iual das vosas irmáns de Ourense. Adiante ¡TERRA A NOSA!³⁵

Na mesma liña expresábase o Manifesto da Mocidade Feminina de Ourense asinado por seis mulleres ourensás, Felisa F. Morais, Rosa Docampo, Luísa Cid, Olímpia Varela³⁶, María G.Quiroga e María Cordeiro, en 1936 e publicado en *A Nosa Terra* onde animaban ás mulleres ourensás a organizarse, a que se sentiran «galeguistas» e a que loitaran polo afianzamento da cultura e tradición galega. O manifesto dicía o seguinte:

Chega a vós a invitación cordial da Mocidade Galeguista n-ista folliña na que pomos noso corazón e noso entusiasmo refresivo. Temos a seguranza de atraguer, Pol-o menos, vosa simpatía. Por mulleres mozas e por galegas habedes de ler e pensar iste chamamento, sen botalo lonxe, como un papeliño calquera.

³⁴ «Exemplos», *A Nosa Terra*, 6-8-1933, pp. 1-2.

³⁵ GRUPO FEMENINO DE OURENSE, «Un chamamento ás mulleres galegas», *A Nosa Terra*, 22-9-1934, p. 2.

³⁶ De todas elas so hai constancia de que Olímpia Varela estivo anotada no Instituto no primeiro tercio de século pero non figura o seu expediente no Arquivo do Instituto provincial.

N-ista (sic) confianza o escribimos. Non foi, non podía ser inspirado por circunstancias do momento. O vivir, a aitividade, a paixón dos mozos galeguistas, alenta por motivos fondos, inspírase en ideais ergueitos e fidalgos. Soio iles poden guiar a unha xuventude verdadeiramente galega.

Ises mesmos sentimentos durmen en vós, mozas ourensás. Meditade n- eles un momento, xa veredes como deseguida o sentimento se convirte en deber, e ledicia de vós sentire galeguistas faivos vivire unha nova e entusiasta vida.

Pensando n-isto noso chamamento ha parecervos oportuno. Aínda que fagamos política –unha política de ideais, de nobreza, de creación- non nos diriximos as mozas de Ourense c-unha intención política. Galicia e o seu futuro precisan de algo máis.

Nascimos n-unha Terra fermosa e ricas. Herdamos unha lingua musical e rexa, ilustre e nova. N-ela, na vosa lingua, mozas d-Ourense, escribiu Rosalía de Castro os versos máis belidos e saudosos que teñan florecido en alma de muller...Falando en galego, espallando o noso idioma, fagueredes obra de reivindicación, e poderedes alternar nun mundo das ideas e da vida sen a vergoña e o remordimento de vos sentir dominadas e servas.

Loitando pol-o afirmamento da cultura e da tradición galega loitades pol-a eisaltación do espírito, pol-o trunfo da civilización ameazada.

Organizandovos pra axudar e ilustrar ao pobo de Galicia fomentaredes a riqueza e a paz diste pobo que debía ser ditoso e feliz e non o é pol-a pouca conciencia que de seu deber teñen os que debían axudalo e ilustralo...³⁷.

Algo que caracterizará a estes grupos, era que tiñan unha concepción arcaica e aínda algo reaccionaria atribuíble ao peso da sección tradicionalista encabezada por Vicente Risco³⁸.

De seguro as mulleres que se animaron a participar en política eran aquelas que tiñan unha formación educativa destacada (mestras sobre todo) anque co paso do tempo iríanse incorporando mulleres da máis diversa procedencia. En Ourense unha muller que tivo un papel interesante e relevante no nacionalismo galego foi a primeira galega titulada en medicina en Santiago, Olimpia Valencia³⁹. Ela asinou dous manifestos durante a II República, un de apoio á candidatura nacionalista de Pontevedra e outro a favor do voto ao Estatuto Galego. Despois da Guerra Civil estaría encarcerada e posteriormente posta en liberdade⁴⁰.

A muller ourensá e o dereito ao sufraxio:

Ligado ao mundo da política temos que ver os aires que se respiraban ante a solicitude do dereito ao sufraxio⁴¹. Interésanos reflectir aquí se a educación da muller e a súa alfabetización son axentes que conducen a esa toma de conciencia reivindicativa de igualdade co home e o seu dereito así mesmo ao sufraxio. Evidentemente a educación deste momento, a pesares das condicións e bosquexos diversos e escudada baixo un

³⁷ «As mulleres galegas», *A Nosa Terra*, 20-3-1936, p. 2

³⁸ RIOS BERGANTINHOS, Noa, *A muller no nacionalismo galego (1900-1936)*. ...*Op.cit* (not. 4), pp. 154-155.

³⁹ Vid: CID GALANTE, Rosa María, «As primeiras ourensás ante o reto da educación Universitaria...» *Op.cit.* (not. 7).

⁴⁰ Estamos a falar da primeira muller galega titulada en Medicina (inmediatamente despois das primeiras que foron as irmás Jimena e Elisa Fernández de la Vega que eran de Vegadeo Asturias), nacida en Baltar, Xinzo. Foi unha muller moi consecuenta cos seus principios e nunha entrevista realizada en 1978 polo periódico O Faro de Vigo ela manifestou que nunca botara de menos o matrimonio e nunca casou porque estivo sempre moi metida na súa profesión (Fundou a Academia Médico Quirúrxica) e nunca sentiu a necesidade de ter un home ao seu carón. Vid: RIOS BERANTINHOS, Noa, *A muller no nacionalismo...* *Op.cit.* (not. 4), pp. 151-152; MULHERES NACIONALISTAS GALEGAS, *Recuperando a Nossa Historia II: As rúas tamén teñen xénero*, Vigo, M.N.G. 1999, pp. 42-44; MULHERES NACIONALISTAS GALEGAS, *Recuperando a Nossa Historia II*: 1998.

manto ideolóxico que non pretendía de ningunha maneira cambiar a situación social da muller e o seu papel na sociedade, non podía ser desaproveitada. Quere isto dicir que a muller que pouco a pouco gozaba dunha maior formación vai ser quen de esixir unha maior participación na sociedade e evidentemente vai reivindicar o voto como forma de materializar a súa madurez, emancipación e igualdade. En diversos estudos realizados ao respecto como o de Pilar Ballarín indícase que as mestras xogaron, sobre todo a partires do anos vinte, un papel primordial á hora de reivindicar o voto, organizándose e participando en diversas asociacións de distinta índole, conservadora, radical, etc...pero cun interese por aunar esforzos para conseguir o dereito ao voto. Do mesmo xeito o estudio de Concha Fagoaga que versa sobre os inicios da reivindicación do voto e as vías transmisoras vai indicar como elemento influínte a educación⁴².

As primeiras reivindicacións do sufraxio feminino apareceron en 1789 pero foron reprimidos e asimilados polo Código napoleónico de 1804 onde a muller casada era considerada menor de idade. Pero en diferentes países europeos cobrou cada vez máis intereses o recoñecemento sufraxista, aunque en España non só non aparece esa reivindicación senón que se reforza a idea do Código napoleónico no Código Civil de 1889. E isto é debido a que España aínda eran incipientes os núcleos urbanos e a industrialización non se fixera sentir, aspectos moi ligados a unha transformación social. O medo ao cambio fixo que houbera unha forte resistencia á concesión do sufraxio; ao cambio de relacións e roles das mulleres porque o voto implicaba unha demanda da igualdade co home.

O Parlamento español que se enfrontou a esta nova petición foi o da Restauración. Dende entón abriuse un proceso de debate político e social entre os detractores que argüían que a muller non estaba preparada para o voto, e os defensores en concederlle dito dereito, ambas posturas manterían un pulso ao longo dos primeiros anos do século XX. Dende 1877 iniciouse o proceso de petición do voto das mulleres con emendas propostas por políticos illados que ás veces non estaban apoiados polo seu propio grupo. En 1907 un deputado republicano fixo unha proposta de petición do voto para a muller aunque tímida pois so facía mención de tal dereito no sufraxio municipal e para as que estiveran emancipadas, pero foi denegada. Nese mesmo ano Odón Bueu, republicano próximo á I.L.E. e á masonería, solicitaba o voto nas municipais para as fémimas maiores de 23 anos, unha segunda emenda incorporaba as viúvas cunha renda non inferior a 100 pesetas anuais. Estas dúas propostas tamén foron negadas. En 1908 volvéronse a presentar correccións que serían de novo rexeitadas. Haberá que agardar ata 1919 para que o proxecto do voto feminino elevárase de novo ao Parlamento presentado por Manuel Burgos y Mazo no que se expresaba o dereito das mulleres a ser electoras pero non a que foran elixidas, é dicir, eran eximidas de participar activamente na política. Lamentablemente este proxecto nunca chegou a debaterse. A peculiaridade que entrañaba este proxecto a debater era que as mulleres non podían ser candidatas nin ser escollidas e tamén que os días de elección serían distintos aos dos homes, concretamente votarían o día anterior⁴³. España ía con atraso con respecto a outros países pois en Gran Bretaña xa se concedera o voto á muller maior de 30 anos.

⁴¹ Vid: NASH, Mary, *Mujer, familia y trabajo en España 1875-1936*, Barcelona, Anthropos, 1983; FAGOAGA, Concha, *La voz y el voto de las mujeres. El sufragismo en España 1877-1931*, Barcelona, Icaria, 1985; SCANLON, Geraldene: *La polémica feminista en la España Contemporánea (1868-1974)*, Madrid, Ediciones Akal, 1986; NUÑO GÓMEZ, Laura (coord.), *Mujeres: de lo privado a lo público*, Madrid, Tecnos, 1999.

⁴² Vid: BALLARIN, Pilar, «Maestras, innovación y cambios...*Op.cit.*, p. 104; FAGOAGA, Concha, *La voz y el voto de las mujeres. El sufragismo en España 1877-1931*, Barcelona, Icaria, 1985, pp. 55,ss.

⁴³Vid: FAGOAGA, Concha, *La voz y el voto de las mujeres. El sufragismo en España 1877-1931...Op.cit.* (not. 41);; ORTIZ ALBEAR, N., Trabajo, salarios y movimientos sociales de las mujeres en la Restauración», en CUESTA BUSTILLO, J., *Historia de las mujeres en España. Siglo XX*, Madrid, Instituto de la Mujer, 2003, pp. 294-295.

Pero, en España seguían produciéndose debates dende diferentes frontes: a través de editoriais de prensa; escritoras relevantes como Isabel Oyarzábal que en 1923, encabezando unha comisión de mulleres, acudiu á Presidencia onde foron recibidas polo General Primo de Rivera, para pedir en persoa o voto para a muller⁴⁴, pola contra a escritora coruñesa Francisca Herrera Garrido, a primeira muller que ocupou un sillón na Real Academia Galega, facía ataques virulentos cara as sufraxistas⁴⁵; en Congresos e Conferencias como, por exemplo, a pronunciada pola Condesa de San Luis no ano 1922 na que manifestaba o temor do sector masculino a que a muller gozara do dereito ao voto:

«No es muy fácil predecir cuando podrá en España tener voto la mujer...Nuestros feministas piadosamente lamentan, para ese efecto, el atraso y la incultura de la mujer, invirtiendo los términos del problema, que, a mi juicio, debe plantearse en esta forma ¿Cuándo tendrá en España suficiente cultura el hombre para poder concederle voto a la mujer? Porque esa es la clave del problema: mientras el hombre no sea o no se sienta superior, temerá la concurrencia»⁴⁶

Polas mesmas datas, nun artigo publicado no periódico ourensá *La Región* manifestábase de acordo en que as mulleres exerceran o dereito ao sufraxio anque cun carácter restritivo e coactivo «en beneficio da Patria» e, por suposto, sen pretender participar activamente na política:

«Creo que vuestra actuación no debe de ser muy plausible sino de verdadera obligación, que desplegueis toda vuestra actividad, todo el celo y el entusiasmo posible ejercitando el derecho de elegir...insisto sin vacilar en que es de necesidad para la salud de la patria que la mujer tome parte activa en las luchas...En cuanto a ser escogidas...como ciudadano ourensano me agradecería veros administrar la ciudad pero manifiesto mis dudas pues ¿saldríaís ganando? ⁴⁷.

Finalmente, en 1924 será promulgado o Estatuto Municipal que contemplaba por primeira vez a concesión do voto ás mulleres visto como unha decisión de Primo de Rivera de achegar España a Europa. Segundo o R.D. da Presidencia do Directorio Militar procédese á inscrición das persoas ás que se lle recoñece o dereito do sufraxio para formar parte do novo censo electoral. Nese censo entraban a formar parte os varóns que cumpriran 23 anos; as mulleres solteiras de máis de 25 anos; as mulleres viúvas de 23 ou 24 anos se foran orfas de pai ou de nai ou se exercen un cargo, emprego ou traballo que lles permitira subsistir por si mesmas vivindo separados os pais; e tamén as mulleres casadas que pola súa situación legal non se atoparan suxeitas á autoridade do marido⁴⁸. Tratábase dun voto restrinxido retomando aquel Código Napoleónico que consideraba á muller casada menor de idade. Isto provocaría unha serie de protestas como a promovida pola Liga de Señoras para a Acción Católica de Berga que non consideraban xusto excluír do dereito de voto á muller casada e indicaban:

⁴⁴ «Las mujeres españolas piden al Directorio que se les conceda el voto», *La Zarpa*, 1-11-1923, p. 1.

⁴⁵ Vid: RODRÍGUEZ GALDO, Mª José (coord.), *Textos para a Historia das mulleres...Op.cit.*, (not. 24), p. 582.

⁴⁶ CONDESA SAN LUIS, *Educación feminista...Op.cit.*, pp. 22-23.

⁴⁷ RIVAS, Narciso, «El voto femenino», *La Región*, 21-5-1924, p. 1

⁴⁸ «Instrucciones para la inscripción al nuevo censo», *La Zarpa*, 13-5-1924, p. 1

«O voto da muller casada será sempre consciente e ordenado ao ben da comunidade, mentres que o da muller solteira poderá ser moi facilmente caprichoso ou suxerido por influencias menos dignas de consideración e respecto»⁴⁹

Son desatendidas estas protestas pero a partir de entón a campaña que se iniciou foi a de tratar de canalizar debidamente a decisión feminina nos sucesivos sufraxios. Haberá quen non se resista a dar as recomendacións pertinentes, segundo o seu entender, a estas novas votantes, coa intención, tal vez, de atraelas cara os seus intereses, entre estes casos temos, en particular, o manifestado por As Irmadades da Fala e o Partido Galeguista⁵⁰:

No programa nazonalista figura o conqurimento dos dereitos da muller. Non podía menos de figurare aspirando coma nós aspiramos ao conqurimento d'unha democracia por base...Primeiro que a autonomía para Galicia debemos d'aspirar a ver a verdadeira democracia imposta pola razón en tódol-os galegos; é, pois, lóxico que no noso programa figure o conqurimento do voto par'a muller⁵¹.

Do mesmo xeito a secretaria do Grupo Feminino de Ourense do Partido Galeguista, Mercedes Docampo, interveu na III Asemblea do Partido celebrada en 1934 en Ourense, pedindo o voto responsable para as mulleres do partido polos beneficios que este exercicio reportaría aos fillos e ao marido:

(...) Nai galega: Prepárase unha gran loita e ti tés unha arma moi poderosa para evitar que o sangue dos teus fillos vértase en loita sanguifienta sobor da nosa Terra, sobor da nosa Nai tan querida e tan aldraxada. Esa arma é o teu voto.

Ten conciencia dos teus debres de nai e de muller galega e cando vaias as furnas vota por aqueles homes que poidan limpar a nosa Terra de extranxeiros e rachas as pesadas cadeas da nosa escravitude.

¡Animo, mozos galegos! Como o vello conto, dádelle forte ao centralismo hasta que fenda⁵².

Nesta mesma liña de tutela e paternalismo sucedíanse as opinións ao longo da prensa local de Ourense proba de que non se cría na madurez da muller nen tampouco se asumía:

«Debeis organizaros cuanto antes, mejor. Tened en cuenta que se están realizando las operaciones de inscripción en el nuevo censo, y que es la primera condición.

...Presumo que sereis algunos centenares de votos en este término municipal y unidas y verdaderamente disciplinadas con el solo programa del bienestar de Orense y de la patria constituireis una fuerza casi invencible...

No temais que en ellas salga quebrantado vuestro pudor, ni el decoro que vuestro sexo reclama porque vosotras no necesitais ni debeis emplear las artimañas que eran corrientes y hasta imprescindibles en estos casos. A vosotras os debe bastar la persuasión..

⁴⁹ «La Mujer casada y el Estatuto Municipal», *La Región*, 28-5-1924, p. 1.

⁵⁰ Vid: RIOS BERGANTINHOS, Noa, *A mulher no nacionalismo galego ...Op.cit* (not. 4)., pp. 28 e ss. Tamén son interesantes a este respecto os textos recollidos en RODRÍGUEZ GALDO, Mª Xosé (coord.), *Textos para a historia das mulleres en Galicia...Op.cit.* (not. 24), pp. 578-585.

⁵¹ VIA GOLPE, José, «A muller e os seus dereitos», *A Nosa Terra*, 25-1-1920, p. 1.

⁵² DOCAMPO, Mercedes, «Arenga», *A Nosa Terra*, 25-7-1933, p. 3. Tamén recolle a información RIOS BERGANTINHOS, Noa, *A mulher no nacionalismo galego...Op.cit* (not. 4)., pp. 145-146; RODRÍGUEZ GALDO, Mª José (coord.), *Textos para a historia das mulleres...Op.cit.*, (not. 24), p. 578.

...Elegid a quien no quera serlo no a quien diga que no queire. No voteis a personas exaltadas en sus opiniones sociales o políticas. Elegid a personas de carácter, de entereza...»⁵³

A incerteza desta nova contribución ideolóxica nas urnas facía que algunhas opinións buscaran tranquilizar aos gobernantes xa da República que temían que cos votos da muller este modelo político remataría e indicaban con ironía:

«...Pero non se desesperen demasiado, yo tengo la seguridad de que un cincuenta por ciento de las mujeres jamais acudirán a las urnas. Por coquetería. No querrán confesar que ya llegaron a los 23 años»⁵⁴

E algúns atrevéronse cos versos:

«Pr'a acabar c'ó evanxelio (sic)
 n-as familias, hai que ver,
 qu'astrucias argall'o demo
 dándoll'o voto a muller.
 Pol-o pronto and'argallando
 Co'ise voto, desterrar
 Outros votos dó evanxelio
 Y – a armonía familiar.
 Y- aínda o voto d'a pureza
 Terá tamén que'emigrar
 Ó vir a compra de votos
 ¡ qu'a todo s'a de chegar!
 ¡Ten que ser cousa d'o demo
 ir contr'a paz d'as familias
 dand'o voto dó patrón
 á muller e mais ás fillas!

 Como vamos sír désta,
 Non quero prenocitar
 Mais ha d'haber cada gresca
 n-as casiñas d'o lugar
 que traerán o divorcio
 y- apartamento formal
 d'as fillas e mail-as donas
 d'a autoridá petrucial.

 Eu solo o voto daría
 As venerables matronas
 Viudas ou solteironas
 Que poden andar sin guía».⁵⁵

Foi unha gran conquista a pesares de levar implícito a reprensión posteriormente subsanada na II República momento no que o voto se xeneralizaría e o debate centraríase na posibilidade da participación da muller na vida política activa.

⁵³ RIVAS, Narciso, «El voto femenino», *La Región*, 21-5-1924, p. 1

⁵⁴ SEVILLANO, Angel, *La Región*, 7-10-31, p. 1

⁵⁵ SALGADO, F. e LOPEZ QUIROGA, «O voto d'a muller», *La Región*, 11-5-1920, p. 1.